

**TALABALARDA TARIXIY ONG VA AKSIOLOGIK DUNYOQARASHNI
SHAKLLANTIRISHNING INTEGRATIV MEXANIZMLARI**

Javohir Yuldashev Abduraxim o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti
dotsenti, Pedagogika fanlari doktori (DSc)

E-mail: komrontoy2020@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19454065>

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada talabalarda tarixiy ong va tarixiy xotirani rivojlantirish orqali aksiologik dunyoqarashni shakllantirishning integrativ mexanizmlari yoritilgan. Ta’lim jarayonida milliy qadriyatlar, ajdodlar merosi, vatanparvarlik va ma’naviy tarbiyaning o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy ongni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar, innovatsion ta’lim usullari hamda yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi omillar asoslab beriladi. Tarixiy xotira va milliy ma’naviyatning talabalarda mustaqil fikrlash, fuqarolik mas’uliyati va aksiologik qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati ochib beriladi.*

***Kalit so‘zlar:** tarixiy ong, tarixiy xotira, aksiologik yondashuv, integrativ mexanizm, talaba shaxsi, milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, ma’naviy tarbiya, innovatsion ta’lim, intellektual salohiyat, yoshlar tarbiyasi.*

***Аннотация:** В статье рассматриваются интегративные механизмы формирования аксиологического мировоззрения студентов посредством развития исторического сознания и исторической памяти. Анализируется роль национальных ценностей, наследия предков, патриотизма и духовного воспитания в образовательном процессе. Также обосновываются педагогические подходы, инновационные методы обучения и факторы, способствующие повышению интеллектуального потенциала молодежи. Раскрывается значение исторической памяти и национальной духовности в формировании самостоятельного мышления, гражданской ответственности и ценностных ориентиров студентов.*

***Ключевые слова:** историческое сознание, историческая память, аксиологический подход, интегративный механизм, личность студента, национальные ценности, патриотизм, духовное воспитание, инновационное обучение, интеллектуальный потенциал, воспитание молодежи.*

***Annotation:** This article examines the integrative mechanisms for forming students’ axiological worldview through the development of historical consciousness and historical*

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

memory. The role of national values, ancestral heritage, patriotism, and spiritual education in the educational process is analyzed. The study also substantiates pedagogical approaches, innovative teaching methods, and factors that contribute to enhancing students’ intellectual potential. The importance of historical memory and national spirituality in shaping independent thinking, civic responsibility, and value-based orientations among students is revealed.

Key words: *historical consciousness, historical memory, axiological approach, integrative mechanism, student personality, national values, patriotism, spiritual education, innovative education, intellectual potential, youth education.*

Bugungi kunda tobora rivojlanib, insoniyat ongi va qalbiga kirib borayotgan ommaviy madaniyat o‘zining ijobiy ta’siri bilan bir qatorda salbiy ta’sirini ham namoyon etmoqda. Binobarin, global ahamiyat kasb etayotgan ushbu jarayon mamlakatlarning milliy chegaralarini yuvilib ketishiga, ularning tarixi, milliy madaniyati va qadriyatlarining yo‘q bo‘lib ketishiga sabab bo‘lmoqda. Zero, “ommaviylashish” yoshlarga xos odatlardan bo‘lib, bu jarayon ularning ruhiyati va dunyoqarashiga tez singadi, chunki yomon odatlar hamma vaqt yuqumli bo‘lgan. Ularni yuqtirmaslik uchun esa kuchli mafkuraviy immunitet darkor bo‘ladi. Bunday immunitetni hosil qilishda eng avvallo tarixiy ong va tarixiy xotirani shakllantirish dolzarb masala bo‘lib, bu borada Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimovning ushbu ta’rifini ta’kidlash maqsadga muvofiq: “Tarixiy xotirasiz – kelajak yo‘q. O‘tganlarni xotirlamaydigan xalqning ertasi yorug‘ bo‘lmaydi. Agar millat o‘zining kelajagini porloq ko‘rmoqchi bo‘lsa, uning xotirasi uyg‘oq bo‘lmog‘i shart. Boisi har qanday xalq va millat kechagi hayotidan o‘zining, o‘zi bosib o‘tgan og‘ir va mashaqqatli kunlaridan, tarix sinovlaridan zarur xulosa va saboqlar chiqarmog‘i lozim”¹⁶.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda tarixiy haqiqat va tarixiy xotirani tiklashga imkon berilishi hamda bunga yetarlicha shart-sharoitlarning yaratilishi tufayli xalqning kelajakka bo‘lgan ishonchi anchagina oshdi. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyat taqdiri va taraqqiyotiga daxldorlik hissini kuchaytirdi, ijtimoiy faollikni oshirdi, inson ma’naviy dunyosini boyitdi hamda demokratik-huquqiy jamiyatning muhim elementi bo‘lgan erkin fikrlash jarayonini rivojlanishiga xizmat qildi.

Ma’lumki, tarixiy ong va tarixiy xotira inson hamda jamiyat ma’naviyatining ajralmas qismi bo‘lib, u qanchalik boy mazmunli bo‘lsa, insonda o‘tmishdan faxrlanish tuyg‘usini uyg‘otadi, xalqni uyushtiradi, uni tarixdan saboq chiqarib, ulug‘vor, bunyodkor ishlarni bajarishga chorlaydi. Shuning uchun ham tarixiy ong va tarixiy xotira, milliy g‘oyaninig ham tarixiy, ham zamonaviy asoslaridan biri hisoblanadi.

¹⁶ Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ / Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан кураимиз.. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – Б. 154.

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

Shuni ta’kidlash zarurki, tarixiy ong va tarixiy xotiraning ilmiy tahlil qilishga Respublikamizda katta e’tibor berilmoqda. Tarixiy ong va tarixiy xotiraning pedagogik mazmun-mohiyatini, uni shaxs faoliyati va jamiyat hayoti, milliy ong tizimi hamda dunyoqarashni shakllantirishdagi o’rni haqida ko’plab fikrlar bildirilgan.

Ijtimoiy ong shakllaridan bo’lgan tarixiy ong va tarixiy xotira murakkab hamda serqirra hodisadir. Tarixiy ongga, shuningdek uning tarkibiy qismi bo’lgan tarixiy xotiraga, ularning o’zaro hamda ijtimoiy ongning boshqa shakllari bilan aloqasiga ko’plab ta’riflar berilgan. Tarixiy ong, bu – har qanday bilimda bo’ladigan, hamma narsa, hatto ma’naviy borliq ham bo’lib o’tganligini anglashdir¹⁷.

Tarixiy ong ijtimoiy ong shakli bo’lib, jamiyat tomonidan o’zining kelib chiqishi va zamondagi o’rni, o’tmishi, bugungi kuni va kelajagi o’rtasidagi aloqadorlikning anglanishi, ijtimoiy voqelikning ob’yektiv idrok etilishidir. Tarixiy ong «ilgari sodir bo’lgan tarixiy voqealarni o’zida aks ettirgan turli-tuman manbalar, ashyolar avloddan-avlodga meros sifatida o’tib, tariximiz, madaniyatimizning uzluksizligini ta’minlaydi.

Ilm-fanda tarixiy ong deganda, odatda, ijtimoiy guruhlar, sinflar, xalqlar, millatlarda o’zining kelib chiqishi, o’z tarixidagi muhim voqealar va o’tmish-dagi buyuk arboblarning haqida, o’z tarixining boshqa kishilik jamoalari va umuman bashariyat hamjamiyati tarixi bilan nisbati haqidagi qarashlar, an’analar, udumlar, odatlar, konsepsiyalar mujassami tushuniladi¹⁸.

Tarixiy xotira selektiv xususiyatga egaligi tufayli ularni (tarixiy ong elementlarini) saralay oladi, bir tizimga solishga xizmat qiladi» yoki «tarixiy xotirada san’at, urf-odat, marosimlar bilan bog’liq axborotlar saralangan tarzda jamlanadi va saqlanadi. Shuningdek, tarixiy xotira – ajdodlar tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy boyliklarning kishilar ongi va kundalik amaliy faoliyatida qayta namoyon bo’lishi, eslanishi, qadrlanishi ham o’zida aks ettiradi.

Yuqorida bayon etilganlardan tashqari, tarixiy ong tizimida xotira «nafaqat tarixiy xotirani saklaydi, balki inson ongida shakllangan bilim asosida o’tmishda ro’y bergan voqealarni tahlil etadi, xulosa chiqaradi, xarakterli tomonlarini qabul qiladi, turmushga joriy etadi va jamiyatning hozirgi sharoiti bilan solishtirib, qadrini belgilaydi.

Demak, tarixiy ong bilimlar, tasavvurlar, qarashlar, an’analar, marosimlar, urf-odatlar, g’oyalar, konsepsiyalar, fikrlarning shunday yig’indisini, majmuini tashkil etadiki, ular vositasida individlarda, ijtimoiy guruxdarda, xalqlarda, millatlarda o’zining kelib chiqishi, o’z tarixidagi eng

¹⁷ Абдуллаев Р. Тарихий онг ва Ўзбекистоннинг замонавий тарих фани / Тарих ва ўзликни англаш. Ўзбекистон ва Германия XX асрда. – Тошкент, 2007. – Б. 6–12.

¹⁸ Абдуллажонов Д. Тарихий онг ва тарихий хотира // Фалсафа ва ҳуқук. – 2004. – №2. – Б. 82.

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

muhim voqealar va o’tmishdagi buyuk arboblarning to’g’risida, o’z tarixi bilan kishilarning boshqa mushtarakligi, shuningdek inson sosiumi va o’zining undagi o’rnining nisbati to’g’risida muayyan tasavvur paydo bo’ladi.

O’z navbatida tarixiy ongning shakllanishida aksiologik yondashuvlar ham muhim rol o’ynaydi. Shuni hisobga olgan holda, har qanday ijtimoiy mushtaraklik o’zining kelib chiqishi, o’z tarixidagi eng muhim voqealar, o’tmishdagi buyuk (ba’zan unchalik buyuk bo’lmagan) arboblarning to’g’risida, o’z tarixining insoniyat tarixidagi o’rni haqida, o’z tarixining boshqa xalqlar tarixi bilan nisbati to’g’risida muayyan tasavvurlar tizimiga ega.

Ta’lim jarayonida tarixiy xotira va ongning rivojlantirishdan boshlab, har bir o’quvchining qobiliyatini aniqlab, uni o’stirishga o’rgatilsa, sifat keskin oshadi va talabalarning salomatligi ham yaxshilanadi. Demak, o’quvchilarni o’qitishdan oldin sog’liqni saqlash, ta’lim tizimi va oila deyarli har kuni ularning xotirasi, o’ylash tezligi hamda mantiqiy fikrlash usullarini har bir talabaga individual organizmiga mos ilmiy asosda ishlab chiqishi hamda qo’llashi zarur. Shunda ta’lim, tadbirkorlik va jamiyatning barcha sohalarida samaradorlik oshadi hamda yuksak natijalarga erishiladi.

Ma’lumki, intellektual mehnatning jismoniy mehnatdan farqi bor, albatta. Jismoniy mehnatkash kishi 20–30 yoshida ko’targan yukni 60–70 yoshida ko’tarolmaydi. Intellektual salohiyatli odamda esa tajriba va bilimlar yig’ilib, ko’payib boraveradi hamda yangi bilimlar yaratish qobiliyati ham o’sadi. Demak, ular bilimlarini yoshlarning o’zlashtirishlari nihoyatda zarur! Biroq, innovator bilimlarini targ’ib qilish va tarqatish uchun to’sqinlik qilish salbiy holat hisoblanadi. Chunonchi, ayrim rivojlanmagan mamlakatlarda eksport qilinishi mumkin bo’lgan innovatsiya va yangi texnologiyalar deyarli yaratilmaydi (masalan, Afrika mamlakatlarida).

Olimlarning tahliliga ko’ra, odamzot hayoti davrida intellektual potensialining o’rtacha 10%ini ishlatar ekan. Afrikaning ayrim mamlakatlarida ushbu ko’rsatkich 0,1%ni, Yevropa mamlakatlarida esa 10–20% ni tashkil etadi¹⁹. O’z o’rnida shuni ta’kidlash joizki, XX asrning ikkinchi yarmida Xitoyda bittadan ortiq farzandi bor oilalar uchun iqtisodiy va yuridik jazo qo’llash qonuni ishlab chiqilgan edi. Ammo, ushbu usul jamiyatning tez qarishi va nafaqaxo’rlarning ko’payishiga olib kelmoqda. Yaqinda esa XXRsida bitta bolani tadbirkor qilib tarbiyalashga erishgan intellektual oilalarga ikkinchi farzand ko’rishlari uchun ruxsat berildi. O’zbekistonda bunday holat o’zgacha ko’rinishga ega. Bizda 2–3 ta farzandi bor ota-onalarni ishsiz deb bo’lmaydi. Ota-onalar, buvi va buvalar o’z farzandlarining sog’lig’i, ma’naviyati hamda

¹⁹ Бу ҳақда қаранг: Аргументы и факты. – 2012. – №24. – С. 32.

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish bilan mashg’ul bo’lishlari orqali jamiyat oldida javob berishlari uchun mas’uldir.

Oliy salohiyatli Xorazmiylar, Tyermiziylar, Farg’oniylar, Shoshiylar, shuningdek, Franko Delano Ruzvelt, Den Syaopin, Sharl de Goll, Maxatma Gandi va shu kabi boshqa buyuk shaxslar yuksak namunaviy oilalarda kamol topib, o’z yurtlarini ravnaq toptirish uchun katta ishlarni amalga oshirgan. Bunday buyuk insonlar millionlab odamlar, hatto boshqa sayyoralar resurslari hisobiga ham boqishi va kiyintirishi mumkinligini bashorat qilishgan. Masalan, Franko Delano Ruzvelt to’rt marta AQSH prezidenti lavozimiga saylanib, mamlakatini qudratli davlatlar safidan munosib o’rin olishiga katta hissa qo’shgan edi.

Agar o’qituvchilar haqiqiy ustoz bo’lishni xohlasalar, ular tez eskirayotgan darsliklarni yodlatish o’rniga o’zlari ma’ruza matnlarini yozib, har darsdan oldin ularga yangi (internet) bilimlarni qo’shib, o’quvchilarga elektron shaklda tarqatishi kerak. So’ngra qaysi o’quvchi ma’ruza matnidani ko’proq va sifatliroq kamchiliklarni topib, darsda raqobatbardoshlikda isbotlab bersa, ana shu talaba eng yuqori baho oladi desa, o’quvchilar qobiliyati har yil o’sib, bilimlarni o’zlashtirish 80–90%ga ko’tariladi hamda innovator, tadbirkor va modernizator kadrlarning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Darhaqiqat, mustaqilligimizning ilk kunlaridan boshlab o’zligimizni anglash, milliy qadriyatlarimizni tiklashga alohida e’tibor qaratildi. Bundan ko’zlangan yagona maqsad esa ertangi kunimizning egalari bo’lmish yoshlarni yuksak intellektual salohiyatli, barkamol shaxs qilib tarbiyalashdir. O’z navbatida yoshlarda vatanparvarlik ruxini uyg’otish, eng avvalo, ularning ma’naviy dunyosini shakllantirish masalalarining qanchalik samarali hal etilishiga bog’liq. Shuning uchun ham hozirda yoshlarda tarixiy ong va tarixiy xotirani shakllantirish muammosini o’rganish dolzarb bo’lib qolmoqda.

Ana shu yo’lda ajdodlarimizning boy ilmiy merosi va tarixiy xotirasi muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuv va bitiklar, xalq og’zaki ijodi namunalariidan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanib kelinayotgan ming-minglab qo’lyozmalar, ularda mujasamlashgan tarix, adabiyot, san’at, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, mineralogiya, kimyo, astronomiya, me’morchilik, dehqonchilik va boshqa ilm sohalariga oid bebaho asarlar bizning buyuk ma’naviy boyligimizdir. Ana shunday katta ko’lamdagi boy ilmiy merosga ega xalq dunyoda kamdan kam topiladi.

Chunonchi, yoshlarimizni ana shunday boy tarixiy tajriba va ajododlar o’g’itlari asosida tarbiyalab, xalqimiz mentalitetiga yot, buzg’unchilik va axloqsizlikni targ’ib qiluvchi “ommaviy madaniyat” ta’siridan himoya qilmog’imiz va mustaqil fikrli, yuksak ma’naviyatli barkamol shaxs

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

qilib tarbiyalamog‘imiz darkor. Jumladan, barkamol shaxsning yana bir belgisi vatanparvarlik, xalqparvarlik bo‘lib, shaxsda ushbu xususiyatni shakllantirishda va tarixiy xotiraning o‘rni beqiyosdir.

Hozirgi zamonda yashayotgan yoshlarning ongiga Vatanni sevish, umuminsoniy axloqiy-ma’naviy qadriyatlarni singdirish, milliy o‘zligini anglatish; mehr-shafqatli, vijdonli, andishali qilib tarbiyalash”da milliy ong va uning asosiy tarkibiy elementlari bo‘lgan tarixiy ong hamda tarixiy xotiraning roli ulkan bo‘lib, ular katta ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy hodisalar ro‘y bergan joylar, yodgorliklar muhitida talaba, o‘quvchi tomonidan nazariy bilimlarni qabul qilinishi unda komillikning yana bir jihati – vatanparvarlik, millatparvarlik, o‘z xalqi, Vataniga sadoqat, ajdodlar yaratgan boyliklarni asrab-avaylash, milliy iftixor tuyg‘usi – o‘z xalqining boy tarixi, madaniyati, ma’naviyatidan, uning jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasidan g‘ururlanish hissini shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, bugun yoshlarni yuksak intellektual salohiyatga ega ma’naviy barkamol shaxs bo‘lib yetishishida milliy ma’naviy tarbiya muhim ekanligini vaqtning o‘zi isbotlamoqda. Binobarin, qaysiki jamiyatning, xalqning milliy ma’naviyati, dinu diyonati kuchli va mukammal bo‘lsa, unday jamiyatga har qanday buzg‘unchi yot g‘oyalar, ekstremistik oqimlar o‘zlarining yovuz qarashlari bilan rahna sololmaydi. Chunki, o‘z tarixi va o‘ziligini anglagan, o‘zining milliy ma’naviyati bilan qurollangan jamiyatni yengib bo‘lmaydi.

Yoshlarda milliy ma’naviyatni shakllantirishning o‘ziga xos omillari mavjud bo‘lib, birinchidan, yosh avloddda vatanparvarlik xissini shakllantirishda, avvalo, qariyb uch ming yillik ko‘hna va boy tarixga ega bo‘lgan ushbu zamindan ne-ne davlat arboblariyu mutafakkir olimlar yetishib chiqqanligini, ular mana shu zamin uchun, farovon hayot uchun bor bilim va tajribalarini, hatto o‘z jonlarini fido qilganliklarini, ular qoldirgan moddiy va ma’naviy merosning ahamiyati qanchalik yuksak ekanligini anglatmoqlik kerak.

Ikkinchidan, yoshlarni dunyoqarashi va ma’naviyati shakllantirishda ajdodlar ilmiy merosi, ayniqsa, IX–XII hamda XIV–XVI asrlarda yashab ijod qilgan mutafakkirlar va shoiru olimlarning jahon ilm-fan taraqqiyayoti milliy ma’naviyatimiz rivojiga qo‘shgan bebaho hissasini anglatmoqlik lozim.

Uchinchidan, yoshlarning ta’limi va tarbiyasi sohasida o‘tkazilgan hamda amalga oshirilayotgan islohotlar muvafaqqiyatli bajarilib, tarixiy ong va tarixiy xotirani har tomonlama uyg‘un rivojlangan, ilmiy dunyoqarashga ega, mustaqil fikrlovchi, xalqimizga yot ta’sirlarga berilmaydigan shaxsni, vataniga muhabbat ruhida tarbiyalanayotgan, O‘zbekistonning buyuk kelajagini uning bugungi kuniga aylantirishga qodir yoshlarni shakllantirish va rivojlantirish

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

borasida olib borilayotgan ishlar o‘z samarasini bera boshladi.

Foydalanilayotgan adabiyotlar

1. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q / Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz.. – Toshkent: O‘zbekiston, 1998. – B. 154.
2. Abdullayev R. Tarixiy ong va O‘zbekistonning zamonaviy tarix fani / Tarix va o‘zlikni anglash. O‘zbekiston va Germaniya XX asrda. – Toshkent, 2007. – B. 6–12.
3. Abdullajonova D. Tarixiy ong va tarixiy xotira // Falsafa va xuquq. – 2004. – №2. – B. 82.
4. Yuldashev, J. (2021). DEVELOPING AXIOLOGICAL WORLD VIEW IN STUDENTS IN TEACHING HISTORY. *Theoretical & Applied Science*, (4), 281-283.
5. Ogli, Y. J. A. (2024). The Content of the Introduction of the Development of the Axiological Approach in Future History Teachers. *JournalNX*, 10(10), 34-38.
6. Yuldashev, J. BO ‘LAJAK TARIX O ‘QITUVCHILARINING AKSIOLOGIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. *DENE TÁRBIYASÍ HÁM SPORT*, 251.
7. Abdurakhimovich, Y. J. (2024, December). THE MAIN CRITERIA FOR DEVELOPING A SYSTEM OF VALUES IN THE TRAINING OF FUTURE HISTORY TEACHERS. In International Conference on Economics, Finance, Banking and Management (pp. 201-205).
8. Yuldashev, J. (2024). BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARIDA AKSIOLOGIK POZITSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. " ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" международный научно-методический журнал, 1(9).